

М. Г. Божеску,
Буковинська державна фінансова академія, м. Чернівці

КРИТИЧНИЙ ДИСКУРС-АНАЛІЗ У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА НЕДОЛІКИ

Дослідження політичного дискурсу стають надзвичайно актуальними в умовах сучасного інформаційного суспільства. Одним з основних методів вивчення політичної комунікації є критичний дискурс-аналіз. У статті розглянуто головні напрями в дослідженнях критичного дискурс-аналізу, критику на адресу критичного дискурс-аналізу, та проблему наукової об'єктивності як головне «слабке місце» критичного дискурс-аналізу.

Ключові слова: дискурс, критичний дискурс-аналіз, політична комунікація, об'єктивність критичного дискурс-аналізу, інтерпретація.

Исследования политического дискурса становятся исключительно актуальными в условиях современного информационного общества. Одним из основных методов изучения политической коммуникации является критический дискурс-анализ. В статье рассматриваются главные направления в исследованиях критического дискурс-анализа, критика в адрес критического дискурс-анализа, а также проблема научной объективности как главное «слабое место» критического дискурс-анализа.

Ключевые слова: дискурс, критический дискурс-анализ, политическая коммуникация, объективность критического дискурс-анализа, интерпретация.

Investigations of political discourse become extremely urgent in the contemporary information society. One of the basic methods of studying political communication is critical discourse analysis. The present article focuses on the main schools of critical discourse analysis research, criticism of the critical discourse analysis, as well as the issue of scientific objectivity as the major «weak point» of critical discourse analysis.

Key words: discourse, critical discourse analysis, political communication, objectivity of critical discourse analysis, interpretation.

Політичний дискурс знаходиться у фокусі уваги сучасного мовознавства. Свідченням цього є наукові пошуки таких видатних дослідників, як Т. ван Дейк, Е.И. Шейгал, О.Л. Михалева, В.И. Карасик, О.Н. Паршина, К.Л. Хакер, Р.Г. Мідоу, А.П. Чудинов, Р. Водак тощо. Актуальність критичного дискурс-аналізу (КДА) у вивченні політичного дискурсу можна пояснити внутрішніми потребами лінгвістичної теорії, яка звертається до реальних сфер функціонування мовної системи, з одного боку, та необхідністю розробки методів аналізу політичних текстів, з іншого.

Метою нашого дослідження є оцінка дієвості критичного дискурс-аналізу у вивченні політичного дискурсу в сучасній лінгвістиці та виявлення його переваг та недоліків. Досягнення поставленої мети передбачає порівняння основних напрямів критичного аналізу політичного дискурсу та аналіз обмежень КДА у вивченні політичної комунікації.

Критичний аналіз політичного дискурсу спрямований на вивчення шляхів, за допомогою яких соціальна влада реалізується у суспільстві. Лінгвісти прагнуть з'ясувати як за допомогою комунікативної діяльності відтворюється соціальна нерівність та дослідити шляхи соціального супротиву. Представники цього напрямку мають активну соціальну позицію й шукають шляхи попередження соціальних конфліктів.

Матеріалом для КДА, як правило, стають політичні тексти, що створюються в ситуаціях соціального ризику та відзеркалюють нерівність комунікантів. Визначення «критичний» використовується в цих дослідженнях для того, щоб підкреслити, зазвичай, прихований для неспеціалістів зв'язок між мовою, владою та ідеологією. Детальне вивчення текстів допомагає виявити імпліцитно виражені несвідомі установки комунікантів та на цій основі показати результати впливу дискурсу на сприйняття інформації.

Незважаючи на різноманіття сучасних варіантів критичного аналізу політичного дискурсу всі вони методологічно групуються навколо трьох основних шкіл:

- когнітивний аналіз Т. ван Дейка;
- дискурс-аналіз Н. Ферклау;

- німецька школа критичного аналізу дискурсу (З. Егер, У. Маас, Ю. Лінк), особливе місце в якій займає соціолінгвістичний дискурс-аналіз Р. Водак та її колеги по віденській школі дискурс-аналізу (Г. Вайс, Х. Людвіг, П. Новак, Й. Пеликан, М. Седлак).

В залежності від дослідницьких традицій в розумінні дискурс-аналізу вчені вказують на різні елементи позамовних реалій, які носять дискурсоутворюючий характер. Так, відправною точкою в розробці принципів дискурс-аналізу згідно Т. ван Дейку стало положення про те, що нехтування соціально-когнітивними факторами є одним з головних теоретичних недоліків більшості робіт в галузі критичної лінгвістики та дискурс-аналізу. В концепції Т. ван Дейка увага зосереджується на моделюванні когнітивних структур в суспільній свідомості шляхом аналізу дискурсу спрямованого на легітимізацію соціальної нерівності [1].

Другий варіант критичного дискурс-аналізу запропоновано британським лінгвістом Н. Ферклау. Характерними рисами його підходу є застосування в дискурс-аналізі принципів інтертекстуальності та зосередження на питанні відмінностей у сприйнятті однієї й тієї ж комунікативної події різними аудиторіями [4]. На відміну від критичного дискурс-аналізу за Т. ван Дейком, послідовники Н. Ферклеу, як правило, відмовляються від використання когнітивної методології, посилаючись на тезу про неможливість проникнути в «чорну скриньку» свідомості. Головним завданням досліджень Н. Ферклау стає аналіз соціальних наслідків певного дискурсу (дискурсу глобалізації, дискурсу «нового капіталізму» тощо).

У німецькомовному науковому дискурсі найбільше розповсюдження отримав критичний дискурс-аналіз Р. Водак. Аналіз дискурсу антисемітизму привів Р. Водак до розробки підходу, який вона визначає як соціо-історичний метод [6]. За допомогою цього методу робляться спроби систематично інтегрувати всю доступну фонову інформацію в аналізі та інтерпретації всіх рівнів письмового або усного тексту. Згідно з теорією Р. Водак, мова не тільки віддзеркалює соціальні процеси і соціальну взаємодію, але й констатує їх. Дискурс є завжди історичним, тобто він завжди синхронічно та діахронічно пов'язаний з комунікативними подіями, які відбуваються або відбувалися в минулому. Зосередження уваги на соціо-історичному контексті дискурсу у процесі пояснення та інтерпретації – особливість, яка відмежовує цей підхід від дискурс-аналізу за Т. ван Дейком, та наближує його з ідеями про інтертекстуальність в дискурс-аналізі Н. Ферклау. Разом з тим, Р. Водак вказує на відсутність перспектив досліджень критичного дискурс-аналізу, який використовується окремо від когнітивної методології.

Близькі до критичного дискурс-аналізу принципи можна простежити у дослідженнях, які проводяться американськими лінгвістами в межах «риторичної критики» (rhetorical criticism), та антимілітаристських роботах Дж. Лакоффа, Н. Хомського та інших дослідників.

Проте, КДА теж став об'єктом жорсткої критики. Критики звертають увагу, зокрема, на міждисциплінарність, нерівність, критерії вибору матеріалу дослідження, системність збору даних, системність аналізу, чітке розмежування між даними та інтерпретацією, як головні вади КДА. Серед цілої низки актуальних проблем КДА, з якими стикається дослідник, особливо гострою видається проблема наукової об'єктивності. Під проблемою наукової об'єктивності дослідників КДА ми маємо на увазі, в першу чергу, питання, пов'язані з критичною позицією аналітиків КДА, які відбирають матеріал наукових досліджень, заздалегідь орієнтуючись на певний результат. Дослідник психологічного напрямку в критичному дискурс-аналізі Майкл Білліг зазначає фундаментальну методологічну проблему КДА: «Ми вивчаємо мову, та, водночас, самі користуємося нею для своїх досліджень» [3, с. 783-800]. В цьому випадку виникає запитання чи можна бути впевненим в тому, що мова дослідника не несе в собі відбиток тих ідеологічних настанов, які він намагається виявити в мові інших.

У своїй програмній праці «Multidisciplinary CDA: a plea for diversity» Т. ван Дейк визнає: «КДА – упереджений метод і пишається цим» [6, с. 95]. Такий підхід, на думку багатьох критиків, дискредитує КДА як науковий метод та позбавляє його можливості претендувати на об'єктивність оцінки тих комплексних соціальних процесів, які він розглядає (див., наприклад, Білліг М., 2000. – С. 291-292).

Припустимо, нам необхідно дослідити конструювання взаємовідносин між елітами та певними соціальними групами у ЗМІ. Незважаючи на те, що сама постановка питання передбачає з'ясування того, яким шляхом еліти закріплюють умови свого домінування у ЗМІ, (одночасно дискредитуючи протилежну сторону), фактичний стан речей у суспільстві може бути не таким однозначним. Протягом дослідження ми можемо, наприклад, дійти висновків про те, що, так звані, пригнічені соціальні верстви різними шляхами підтримують дискурс свого «пригнічення», і таким чином, чинять тиск на еліти, досягаючи своїх політичних цілей.

Таким чином, КДА ґрунтується на розумінні влади як знання, та, у кінцевому підсумку, як психічного феномену, що базується на покорі суб'єкта та прийнятті ним особливого символічного порядку. Покора суб'єкта відбувається не на основі прямого примусу (більшість сучасних суспільств вже пройшло цей етап розвитку), а на основі формування знання про об'єктивність, «реальність», та непохитності певного символічного та соціального порядку. Суб'єкт, підкорюючись владі інтеріоризує її (шляхом семіотичних та психічних механізмів) як об'єктивне знання про світ, як свою власну думку, а іноді як несвідому звичку. КДА, у цьому випадку, може стати якісним науковим інструментом, який дозволяє «розкрити» такого роду знання та звички, та продемонструвати як дискурс формує та підтримує соціальну нерівність, як в його глибинних структурах формуються основи расових, етнічних, гендерних, культурних та інших стереотипів. Передбачається, що такого роду знання дозволять з часом сформувати нову об'єктивність, нові системи знань, що підтримують рівність в усіх її формах.

Отже, КДА дає краще усвідомлення прихованої мотивації, і, таким чином, дає можливість розв'язати конкретну проблему – не шляхом однозначної відповіді, а постановкою онтологічних та епістеміологічних запитань. Водночас, очевидно, що ціла низка недоліків, особливо проблема наукової об'єктивності, вказують на те, що прийшов час критичного переосмислення теоретико-методологічних підходів та засад КДА. Необхідно сформувати відповідь на запитання про те, чи може науковий напрям формуватися на соціальних та політичних позиціях.

Література:

1. Ван Дейк Т. Дискурс и власть: репрезентация доминирования в языке и коммуникации / Т. ван Дейк. – М. : Едиториал УРСС, 2013. – 344 с.
2. Billig M. The language of critical discourse analysis: the case of nominalization / M. Billig. *Discourse and Society*. Vol.19(6). – Режим доступу : <http://das.sagepub.com/cgi/content/abstract/19/6/783>
3. Billig M. Towards a critique of the critical / M. Billig. – *Discourse and Society*. Vol. 11(3). – Режим доступу : <http://das.sagepub.com/cgi/content/abstract/19/6/783>
4. Fairclough N., Wodak R. *Critical Discourse Analysis* / N. Fairclough, R. Wodak // *Discourse as Social Interaction*. – L.: SAGE Publications, 2007. – P. 258-284.
5. Lakoff G. *The political mind: why you can't understand 21st-century American politics with an 18th-century brain* / G. Lakoff. – Viking, 2008. – 304 p.
6. Wodak R., Meyer M. *Methods of Critical Discourse Analysis* / R. Wodak, M. Meyer // Dijk T. A. van. *Multidisciplinary CDA: a Plea for Diversity*. – L. : Sage Publications, 2001. – P. 95-121.